

Електронний журнал «Ефективна економіка» включено до переліку наукових фахових видань України з питань економіки (Категорія «Б», Наказ Міністерства освіти і науки України № 975 від 11.07.2019). Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292. Ефективна економіка. 2025. № 11.

DOI: <http://doi.org/10.32702/2307-2105.2025.11.63>

УДК 331. 005.95/.96, 331.5

О. В. Красота,

*д. е. н, доцент, доцент кафедри економічної теорії, макро- і мікроекономіки,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка*

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8840-3119>

Т. Г. Суло,

магістрантка, Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0007-8657-2542>

ЛЮДСЬКИЙ КАПІТАЛ ЯК ДРАЙВЕР СОЦІАЛЬНО- ЕКОНОМІЧНОГО ВІДНОВЛЕННЯ УКРАЇНИ

O. Krasota,

*Doctor of Economic Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the
Department of Economic Theory, Macro- and Microeconomics, Taras Shevchenko
National University of Kyiv*

T. Suslo,

Master's student, Taras Shevchenko National University of Kyiv

HUMAN CAPITAL AS A DRIVER OF SOCIO-ECONOMIC RECOVERY IN UKRAINE

У статті розглянуто роль людського капіталу як драйвера соціально-економічного відновлення України. Здійснено теоретичний аналіз сутності

людського капіталу через історичну ретроспективу. Визначено основні виклики та проблеми, спричинені повномасштабним вторгненням росії в Україну в 2022 році: демографічні втрати, трудову міграцію, погіршення стану здоров'я населення, особливо його психологічної складової, руйнування освітньої та наукової інфраструктури. Обґрунтовано, що відновлення людського капіталу потребує значних інвестицій в освіту, охорону здоров'я, психологічну реабілітацію, перекваліфікацію кадрів і створення гідних умов праці. Особливу увагу приділено питанням реінтеграції внутрішньо переміщених осіб, ветеранів війни та поверненню українських фахівців із-за кордону.

Запропоновано стратегічні інклюзивно спрямовані напрями розвитку людського капіталу під час війни та в період повоєнної відбудови. Окреслено підхід щодо підтримки українських фахівців, які залишаються за кордоном. Наголошено, що будь-які дії, спрямовані на збереження та розвиток людського капіталу, є фундаментом інноваційного відновлення, підвищення продуктивності праці та стійкого інклюзивного економічного зростання України.

The article explores the crucial role of human capital as the key driver of Ukraine's socio-economic recovery and sustainable development. A theoretical analysis of the essence of human capital is conducted through a historical retrospective, revealing its evolution as an economic and social category that integrates knowledge, skills, health, creativity, and social cohesion. The study identifies the main challenges and structural problems that emerged as a result of the full-scale russian invasion of Ukraine in 2022, including severe demographic losses, massive labor migration, deterioration of public health, especially its psychological dimension, and the large-scale destruction of educational, research, and innovation infrastructure. It is substantiated that rebuilding and enhancing the nation's human potential requires long-term, systematic investments in education, healthcare, psychological rehabilitation, workforce reskilling, and the creation of decent and inclusive working conditions that stimulate productivity and motivation. Special attention is devoted to the reintegration of internally displaced persons and veterans, as well as to the return and effective utilization of Ukrainian professionals who temporarily reside abroad.

The article proposes strategic inclusive directions for post-war human capital development: modernization of the educational and scientific systems, reconstruction of an inclusive and resilient labor market, acceleration of digital transformation in socio-economic processes, and the formation of strong partnerships between the state, private sector, and civil society institutions. Furthermore, the research outlines approach for supporting and engaging skilled Ukrainian specialists who remain abroad, emphasizing their potential contribution to national reconstruction through remote participation and transnational collaboration. The conclusions highlight that any actions aimed at preserving, restoring, and developing human capital constitute the essential foundation for innovative renewal, increased labor productivity, and the sustainable and inclusive economic growth of Ukraine in the post-war era.

Ключові слова: людський капітал, макроекономічна стабільність, соціально-економічне відновлення, «відтік мізків», реінтеграція, інклюзія, інклюзивне економічне зростання, трансфер знань.

Keywords: human capital, macroeconomic stability, socio-economic recovery, brain drain, reintegration, inclusion, inclusive economic growth, knowledge transfer.

Постановка проблеми. Повномасштабне вторгнення російської федерації в Україну, розпочате у 2022 році, спричинило критичні порушення макроекономічної стабільності та викликало системні й глибокі трансформації в демографічній, економічній і соціальній сферах. Руйнування життєво важливої інфраструктури (зокрема, освітніх та наукових осередків), стрімке зниження рівня зайнятості, вимушена внутрішня та зовнішня міграція громадян, а також погіршення ментального здоров'я населення створили безпрецедентні виклики та загрози для збереження та ефективного розвитку людського капіталу національної економіки. Втрата висококваліфікованих кадрів і структурна деформація ринку праці безпосередньо обмежують потенціал сталого економічного зростання та інноваційного відновлення країни.

У сучасних кризових умовах людський капітал набуває статусу ключового драйвера модернізації економіки, зміцнення соціальної згуртованості суспільства та підвищення конкурентоспроможності України на глобальній арені. Відтак, актуальність проблеми полягає в необхідності формування комплексної та ефективної системи відтворення, розвитку та раціонального використання людського капіталу. Така система має охоплювати взаємопов'язані освітню, медичну, соціальну, економічну й інноваційну політики, реалізовані на засадах всеохопності та інклюзивності.

Дослідження тенденцій і проблем розвитку людського капіталу дозволяє визначити стратегічні пріоритети державної політики повоєнної відновлення, спрямованої на забезпечення інклюзивного економічного зростання, зміцнення трудового та інтелектуального потенціалу, а також впровадження умов для повернення та реінтеграції українців з-за кордону та залучення ветеранів війни до ринку праці. Вирішення цього завдання має не лише теоретичне, а й стратегічно важливе значення для соціально-економічного розвитку країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Перші спроби аналізу людських ресурсів були здійснені класиками економічної думки: А. Смітом, Д. Рікардо, У. Петті, Дж. Мілем, К. Марксом, Л. Вальрасом та І. Фішером. Категорія «людський капітал» увійшла в науковий обіг на початку 1960-х років, коли увага дослідників була спрямована на економічну цінність знань, навичок і компетенцій людини. Виникнення та розвиток теорії людського капіталу традиційно пов'язують із працями таких дослідників як: Т. Шульца, Г. Беккера, С. Кузнеця, Л. Туроу та Ф. Махлупа.

У 1990-х роках XX ст. теорія людського капіталу активно розвивалась у працях українських економістів, таких як: О. Грішнова, А. Колот, В. Лагутін, Е. Лібанова, Д. Ливч, В. Мандибура, І. Петров та А. Шахнота. Їхні дослідження зосереджували увагу на практичних аспектах формування та відтворення людського капіталу в національній економіці, підкреслюючи його значення для стабільного розвитку регіонів та держави в цілому.

Сучасні наукові публікації та аналітичні матеріали висвітлюють проблеми людського капіталу в умовах повномасштабної війни та

післявоєнного відновлення України. В. Антонюк і Ю. Залознова визначають загрозові тенденції в регіональному відтворенні людського капіталу, зокрема втрату кваліфікованих кадрів та демографічні дисбаланси [1]. Е. Лібанова досліджує вплив війни на міграційні процеси, інтеграцію біженців та відновлення професійного потенціалу [7]. О. Білецький, В. Круглов разом із Д. Терещенком зосереджуються на управлінських та державних стратегіях ефективного використання людського капіталу в кризових умовах [2; 6].

Дослідження Т. Ясінської підкреслює, що розвиток людського капіталу є ключовою умовою соціально-економічного відновлення, підвищення продуктивності праці та стабілізації підприємницького сектору [14]. О. Новікова, Ю. Залознова та Н. Азьмук звертають увагу на роль цифровізації та інноваційних технологій у відновленні професійних компетенцій працівників [9]. Вивченням проблем у сфері розвитку людського капіталу займаються вітчизняні та зарубіжні науково-дослідницькі й аналітичні центри, міжнародні організації.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Попри численні дослідження людського капіталу в Україні, залишається низка невирішених питань, що потребують системного аналізу, зокрема: інтеграція внутрішньо переміщених осіб та ветеранів війни на ринок праці з урахуванням психологічних і професійних змін, комплексне використання цифрових технологій для підвищення ефективності людського капіталу в Україні та за її межами, репатріація українських фахівців із-за кордону та забезпечення інклюзивності в стратегіях розвитку держави.

Формулювання цілей статті. Метою статті є теоретичний аналіз трансформаційних процесів і системних викликів, що постали перед людським капіталом України в умовах військової агресії та повоєнного відновлення, а також розробка відповідних стратегічних напрямів національної політики його відновлення і збереження.

Виклад основного матеріалу дослідження. Дослідження генези й еволюції концепції людського капіталу є важливим етапом для розуміння причин актуальності даної теорії в ХХІ столітті. Осмислення ролі та значення людини в економічній думці має еволюційний характер: від

рабовласницького устрою, де людина була об'єктом господарства, власністю, а її цінність визначалася здатністю здобувати матеріальні блага чи виконувати фізичну роботу, до сучасного інформаційного суспільства, де людина є суб'єктом господарювання, особистістю з певним індивідуальним набором характеристик й інтелектуальним каталізатором суспільного розвитку [8, с. 315].

Ми трактуємо людський капітал як сукупність знань, умінь, навичок (професійних, особистісних), характеристик (фізіологічних, професійних, особистих), творчих здібностей, ряду компетентностей, які за відповідних умов створюють стратегічну цінність для національної економіки. Під відповідними умовами мається на увазі: геополітична стабільність, безпекові умови, гідні умови праці, наявність простору для розвитку та реалізації тощо. З огляду на зазначене вище, створено логічний ряд, який пояснює передумови розвитку людського капіталу й національної економіки в цілому (рис. 1):

**Рис. 1. Передумови розвитку людського капіталу
та національної економіки**

Джерело: складено авторами самостійно.

У контексті досліджуваної проблематики ключовим є розуміння того, що військовий стан в Україні унеможлиблює (або значно ускладнює) забезпечення базових передумов для відтворення людського капіталу. Ця обставина актуалізує необхідність формування альтернативних сприятливих умов та механізмів його розвитку.

Воєнна агресія прискорила відтік висококваліфікованих кадрів, акцентуючи проблему високотехнологічної еміграції («відтік мізків», «brain drain»), яка безпосередньо загрожує потенціалу економічного відновлення. При оцінці масштабів втрат людського капіталу необхідно враховувати не лише пряму трудову міграцію, а й комплексний вплив, що охоплює:

- міграцію молоді, тобто втрату потенційного, ще не реалізованого людського капіталу країни;
- вимушену перекваліфікацію економічно активного населення, зокрема ветеранів війни, які до повномасштабного вторгнення були фахівцями в інших сферах;
- нереалізований потенціал громадян, які через кризові умови не можуть повноцінно брати участь в економічній діяльності та розвивати свої здібності й компетенції.

За даними Євростату, на кінець липня 2024 року тимчасовий захист в ЄС отримали 4,1 млн українців, переважно в Німеччині та Польщі. Майже половина серед них - це жінки, третина - діти, менше чверті - чоловіки. За даними Державної прикордонної служби, щомісяця з січня по квітень 2024 року кількість перетинів кордону на виїзд та в'їзд був на рівні одного мільйона людей, але виїздили на кілька десятків тисяч більше [13] (рис. 2).

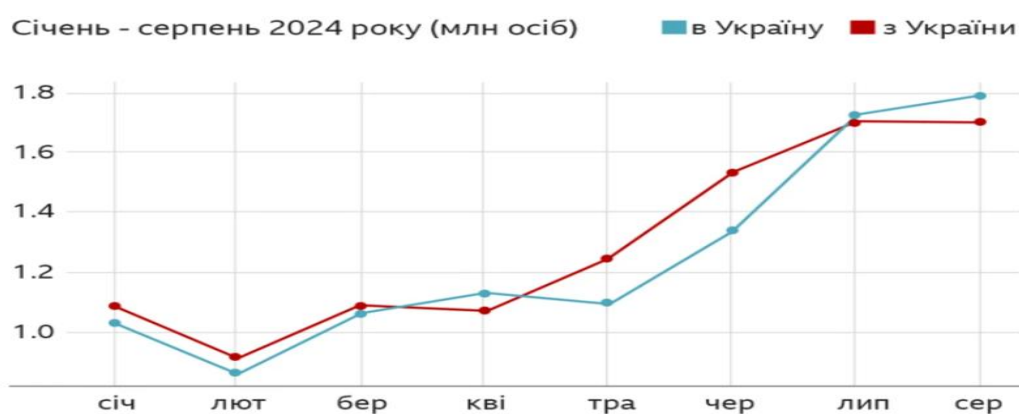

Рис. 2. Кількість українців, які виїхали з України та в'їхали в Україну станом на січень-серпень 2024 року (млн осіб)

Джерело: [13].

Але вже у першому півріччі 2025 року Державною прикордонною службою зафіксовано 16,47 млн перетинів кордону. Це на 4% більше, ніж за той самий період попереднього періоду (рис. 3). В середньому щомісяця українці перетинають кордон 2,35 млн разів. 7,17 млн громадян виїхали з України з січня по червень, натомість повернулися - 6,92 млн. Таким чином, у 2025 році країну покинуло на 250 тисяч осіб більше, ніж повернулося. Утім, це в 1,6 рази менше, ніж за аналогічний період 2024 року: тоді різниця складала 404 тисячі осіб [10].

Рис. 3. Кількість зафіксованих перетинів державного кордону українцями станом на I півріччя 2022 - I півріччя 2025 років (млн осіб)

Джерело: [10].

За даними ООН, станом на 3 жовтня 2025 року тимчасовий захист у європейських країнах мали 5 192 110 українців. Ще майже 560 000 українців отримали захист поза Європою [18].

Існує загроза масового виїзду молоді за кордон у зв'язку з набуттям чинності Постанови Кабінету Міністрів України про виїзд за кордон чоловікам віком від 18 до 22 років. Окремих статистичних обліків щодо цієї категорії населення не передбачено, проте є ймовірність виникнення демографічних наслідків. З огляду на мету затвердження даної Постанови, яка стосується безперешкодного здобуття молоддю освіти за кордоном, це може посприяти розвитку українського людського капіталу, але лише за умови дотримання вибудованої державної стратегії його збереження.

Аналіз статистичних даних показує, що на мезорівні демографічні втрати та міграційні процеси у перші місяці повномасштабного вторгнення призвели до критичного зменшення висококваліфікованих працівників саме в західних та центральних регіонах країни [1, с. 45]. Дослідження Deloitte Ukraine 2025, здебільшого сконцентровані на мікрорівні, показують, що понад 37% компаній відчують дефіцит кваліфікованих кадрів, а 84% повідомляють про брак компетентних фахівців на ключових посадах [15, с. 18]. Ці дані підтверджують, що «відтік людського капіталу» створюють системну загрозу для соціально-економічного відновлення країни.

Відтак перед Україною постає критично важливе завдання – збереження існуючого людського капіталу, повернення або ж підтримка вимушено емігрованих українських фахівців та реінтеграція внутрішньо переміщених осіб і ветеранів війни на ринок праці. Очевидно, що без належних програм репатріації та системи стимулів для повернення кадрів, відновлення людського капіталу буде неповним [7, с. 102; 2, с. 56]. У комплексі з цифровізацією освітньо-наукових процесів та впровадженням гнучких програм перекваліфікації можна істотно полегшити даний процес і скоротити втрати обсягу інформації, знань і компетенцій [6, с. 92]. До прикладу, онлайн-платформи для дистанційного навчання та професійної адаптації внутрішньо-переміщених осіб можуть стати інструментом ефективної реінтеграції [9, с. 33]. На нашу думку, цифрові платформи повинні стати частиною державної стратегії відновлення людського капіталу, оскільки вони забезпечують доступ до освіти та професійного розвитку навіть для тих, хто перебуває за межами країни.

Неможливо відновити людський капітал без урахування психологічних травм, зокрема травми міграції, та соціальних наслідків війни. Перебування в постійному стресі, і, як наслідок, посттравматичний синдром та тривале перебування у стані невизначеності негативно впливають на мотивацію працівників до праці та її продуктивність [14, с. 114].

Відповідно до результатів соціологічного дослідження «Психічне здоров'я та ставлення українців до психологічної допомоги під час війни», станом на січень 2025 року війна та пов'язані з нею наслідки залишаються основним фактором психологічного напруження: 83% опитаних відчувають високий рівень стресу, 78% безпосередньо пов'язують це з повномасштабним вторгненням; фінансові труднощі турбують 52% населення; соціально-політична ситуація викликає занепокоєння в 47% респондентів. Найбільше людей відчувають занепокоєння через безпеку близьких (зростання до 74%) та через ризик для життя й можливість отримати травми (54%). А частка респондентів, які занепокоєні втратою джерел доходу, становить 39% [11].

Тому психологічна підтримка – не менш важливий елемент державної економічної політики збереження людського капіталу. Без уваги до психологічних аспектів ризик втрати кваліфікованих кадрів залишається високим. Також знижені стандарти умов праці, відсутність соціальних гарантій та недоопрацьованість системи підтримки ветеранів війни і внутрішньо-переміщених осіб гальмують процес відновлення людського капіталу [3, с. 77].

Зарубіжний досвід відновлення людського капіталу під час та після війни показує необхідність впровадження системного, комплексного підходу та акцентує увагу на важливості психологічної підтримки суспільства. До прикладу, уряд Ізраїлю як країни, населення якої постійно перебуває в стресових умовах через тривалі воєнні й терористичні конфлікти, запровадив центри психологічної підтримки, а на мікрорівні – програми управління стресом («психологічний захист») [4, с. 4].

Після югославських воєн 1990-х років Сербія зазнала масштабного відтоку молоді, науковців і фахівців. Причиною цього стали: економічна ізоляція, політична нестабільність, відсутність можливостей для самореалізації. Після 2000 року уряд почав упроваджувати низку програм для повернення людського капіталу, зокрема:

- створення Національного фонду інновацій для фінансування молодих науковців і стартапів;
- запуск програми співпраці з діаспорою, зокрема проєкт Taska Povratka;
- введення податкових пільг для фахівців, які поверталися в країну [19].

Не менш важливою була міжнародна підтримка, яка сприяла створенню технопарків у Белграді, Ніші та Новому Саді. Хоча повного повернення людського капіталу в Сербії не відбулося, проте держава поступово переходить до моделі циркуляційної міграції – коли фахівці працюють за кордоном, але підвищують свою компетентність, інвестуючи в освіту, як резиденти своєї країни [19].

Показовим є і досвід Хорватії. Після війни за незалежність 1991-1995 років країна втратила сотні тисяч жителів – не лише через бойові дії, а й через еміграцію кваліфікованих кадрів. Із початку 2000-х років уряд зосередив увагу на такому етапі відбудови, як людський розвиток. Було впроваджено Програму повернення та реінтеграції біженців і переселенців, яка передбачала не тільки забезпечення житлом, а й надання громадянам умов для реалізації освітніх і трудових можливості. У партнерстві з ЄС було запропоновано Ініціативу для розвитку людського капіталу (Human Resources Development Programme) [17]. Хорватія активно використовує гранти ЄС на підвищення конкурентоспроможності своїх фахівців на ринку праці та розвиток стартапів з метою перетворення вимушеної трудової еміграції на ресурс розвитку, а не втрату [16].

Слід також звернути увагу на досвід США стосовно реінтеграції військовослужбовців, ветеранів війни у цивільне життя. Країна має найрозвиненішу систему реінтеграції, важливим компонентом якої є Міністерство у справах ветеранів. Подібні системи також діють в Ізраїлі та Німеччині [4, с. 4].

Україна також здійснює певні кроки до збереження національного людського капіталу. Зокрема 27.06.2023 р. було прийнято проєкт Стратегії формування системи переходу від військової служби до цивільного життя на

період до 2032 року, який має допомогти колишнім військовослужбовцям швидше адаптуватися до цивільного життя [5, с. 90]. А 31.12.2024 року ця Стратегія була затверджена до 2033 року затверджено операційний план заходів з її реалізації у 2025-2027 роках.

На основі проведеного аналізу проблем людського капіталу в Україні, загального бачення шляхів їх розв'язання вважаємо за доцільне запропонувати трирівневу стратегію розвитку людського капіталу України (рис. 4):

Збереження існуючого людського капіталу

- підтримка працюючих, ВПО та ветеранів війни шляхом забезпечення гідних умов праці, соціальних гарантій, психологічної реабілітації та перекваліфікації;
- трансфер знань між фахівцями, що проживають в Україні, і тими, хто з певних обставин проживає за кордоном.

Програми реінтеграції та репатріації

- створення стимулів для повернення фахівців, а також запровадження цифрових платформ для віддаленої участі українців за кордоном у професійній, науковій та освітній діяльності.

Розвиток потенціалу

- впровадження системи безперервного навчання, цифрової освіти та професійного розвитку у сфері інновацій, ІТ та зеленої економіки.

Рис. 4. Трирівнева стратегія розвитку людського капіталу України

Джерело: складено авторами самостійно на основі [6; 7;14].

У контексті першого рівня доцільно розширити державні цифрові програми у сфері перекваліфікації та самозайнятості внутрішньо переміщених осіб. Також уряд уже ухвалив рішення щодо запровадження програми Міністерства у справах ветеранів із забезпечення ветеранів та їхніх родин безоплатною психологічною допомогою [12]. На нашу думку, цю програму слід розширити та додати елементи професійної адаптації ветеранів війни. Відповідно до стандартів Міжнародної організації праці та рекомендацій ЄС, необхідно запровадити систему мінімальних гарантій

щодо рівня оплати праці та безпечних умов для бізнесу, що залучений у повоєнну відбудову. Також слід розширити Всеукраїнську програму ментального здоров'я «Ти як?», яка створена під егідою першої леді. Вона має бути більш інклюзивною й стати частиною державної політики людського розвитку. Інклюзивна спрямованість означає залучення до цієї програми всіх груп населення - незалежно від віку, статі, стану здоров'я, соціального статусу, місця проживання чи життєвих обставин. Такий підхід передбачає доступність психологічної підтримки і для людей з інвалідністю, і для ветеранів війни, і для внутрішньо переміщених осіб, і для дітей – для всіх, хто постраждав від війни. Інклюзивний підхід є основою численних сучасних державних і суспільних програм, оскільки він артикулює рівні можливості, соціальну залученість та людський розвиток як ключові принципи сталого розвитку країни.

Українці, які в найближчий час не планують повертатися, можуть брати участь у розвитку країни завдяки здобуткам цифровізації. Для цього передбачається:

- створення спеціальної платформи для участі фахівців за кордоном у державних і комерційних проєктах, де фахівці можуть обмінюватися досвідом, створювати спільноти для обміну знаннями;
- залучення українських науковців до міжнародних грантових програм, які підтримують спільні дослідження з українськими університетами.

На основі досвіду інших країн для другого рівня пропонується створення державних програм, які включатимуть:

- податкові пільги та гранти для фахівців, які повертаються;
- забезпечення житлом молодих спеціалістів;
- інтеграційні центри на місцях, де спостерігається високий рівень проживання ВПО;
- запровадження спеціалізованої програми для самореалізації та працевлаштування ветеранів, що поєднує професійне навчання,

фінансові стимули та психологічну підтримку для колишніх військових.

Третій рівень передбачає поєднання переваг диджиталізації з розвитком людського капіталу, а саме оновлення освітніх стандартів відповідно до компетентнісного підходу OECD та моделі «Lifelong Learning». Університети мають стати центрами інноваційного відновлення через державно-приватне партнерство [9, с. 33]. Важливим є дотримання інклюзивного підходу, проте з метою загального розвитку людського капіталу доцільно створити єдину освітню онлайн-екосистему, де всі категорії населення отримуватимуть доступ до безкоштовних курсів за фахом або за бажаним напрямком саморозвитку учасника. Фінансова компонента також має бути врахована, тому пропонується створення державного інвестиційного фонду з розвитку людського потенціалу, який фінансуватиме освітні проєкти, стартапи та наукові дослідження, особливо ті, що пов'язані з подальшою відбудовою України [15, с. 18].

Висновки та перспективи подальших розвідок у даному напрямі.

Проведений комплексний аналіз наукових праць, статистичних даних та програмних документів національного та міжнародного рівня дозволяє сформулювати низку ключових висновків щодо критичного стану та перспектив розвитку людського капіталу України в умовах військової агресії.

Стратегічне значення людського капіталу як провідного драйвера соціально-економічного відновлення України беззаперечно підтверджено як у науковому дискурсі, так і в пріоритетах державної політики. Однак, констатовано суттєвий розрив між усвідомленням вирішальної ролі людського капіталу та реальною ефективністю впровадження відповідних державних програм і практичних інструментів.

Критичним завданням національної політики є нейтралізація ризиків втрати інтелектуальної складової людського капіталу. З огляду на зростаючу категорію громадян, які не планують негайно повертатися в країну, доцільно розробити механізми їх дистанційного залучення до збереження та розвитку

національного людського капіталу. Це дозволить консолідувати знання, вміння, навички та досвід українських фахівців, незалежно від їхнього фізичного місцезнаходження.

Отже, забезпечення сталого розвитку людського капіталу України в умовах війни вимагає впровадження комплексної стратегії. Вона має поєднувати три ключові напрями: оперативну підтримку та збереження існуючого людського капіталу, ефективну реінтеграцію внутрішньо переміщених осіб, ветеранів та всіх постраждалих від війни, активне залучення українських фахівців з-за кордону. Така стратегія слугуватиме потужною основою для повоєнного відновлення країни та забезпечення інклюзивного економічного зростання.

Література

1. Антонюк В. П., Залознова Ю. С. Людський капітал регіонів України: проблеми відтворення в умовах гібридної та повномасштабної війни як загроза для повоєнного відновлення країни : монографія. Київ : Інститут економіки промисловості НАН України, 2023. 175 с.
2. Білецький О. В. Використання людського капіталу в умовах війни: управлінський аспект. *Економіка та держава*. 2023. № 12. С. 53-58. DOI: <https://doi.org/10.31558/2307-2318.2024.2.14>
3. Зачосова Н. В. Основи політики збереження людського капіталу у воєнний та післявоєнний час для потреб економічного відновлення і зростання. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Економіка*. Ужгород, 2023. Вип. 47. С. 74-82. DOI: <https://doi.org/10.32680/2409-9260-2023-11-12-312-313-17-28>
4. Кібальник Л., Кравченко О., Кушніренко Д. Міжнародні підходи до управління людськими ресурсами: адаптація для України у воєнний та повоєнний період. *Економіка та суспільство*. Одеса, 2024. Вип. 66. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-66-10>.

5. Красота О. В. Реінтеграція та соціальна інклюзія ветеранів як фактор відтворення людського капіталу в умовах макроекономічної нестабільності. *Теоретичні та прикладні питання економіки*. Київ, 2023. Вип. 2 (47). С. 84-95. DOI: <https://doi.org/10.17721/tpe.2023.47.8>.
6. Круглов В. В., Терещенко Д. А. Державна політика відновлення людського капіталу України в післявоєнний період. *Освітня аналітика України*. Київ, 2023. Вип. 2. С. 21-33. DOI: https://science.iea.gov.ua/wp-content/uploads/2023/07/2_Kruglov_Tereshchenko_223_2023_21-33.pdf
7. Лібанова Е. М. Війна та робоча сила: проблеми повернення біженців і відновлення людського капіталу в Україні. *Демографія та соціальна економіка*. Київ, 2023. № 3 (49). С. 95-106. DOI: <https://doi.org/10.15407/visn2025.04.038>
8. Назаров Н. К., Семенов А. О. Генезис концепцій людського капіталу в економічній теорії. *Бізнес Інформ*. Харків, 2024. № 2. С. 314-323. DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2024-2-314-323>
9. Новікова О., Залознова Ю., Азьмук Н. Відновлення людського капіталу України у післявоєнний період з використанням переваг цифровізації. *Журнал європейської економіки*. Тернопіль, 2022. № 4(83). С. 407-427. URL: <https://jeej.wunu.edu.ua/index.php/ukjee/article/view/1619/1622>
10. Опендатабот. Близько 3 млн українців виїхали та не повернулись від початку повномасштабної. URL: <https://opendatabot.ua/analytics/ukrainians-emigration-trend-2025> (дата звернення: 12.11.2025).
11. Офіційний веб-сайт Всеукраїнської програми ментального здоров'я «Ти як?». Українці відчують стрес і тривогу, але обирають конструктивні копінгові стратегії реагування на ці стани. URL: <https://howareu.com/news/ukraintsi-vidchuvaiut-stres-i-tryvohu-ale-obyraiut-konstruktyvni-kopinhovi-stratehii-reahuvannia-na-tsi-stany> (дата звернення: 08.11.2025).
12. Офіційний веб-сайт Кабінету Міністрів України. Уряд ухвалив рішення, яке запускає програму Міністерства у справах ветеранів із

забезпечення ветеранів та їхніх родин безоплатною психологічною допомогою. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/uriad-ukhvalyv-rishennia-i-ake-zapuskaie-prohramu-minveteraniv-iz-zabezpechennia-veteraniv-ta-ikhnikh-rodyn-bezoplatnoiu-psykholohichnoiu-dopomohoiu> (дата звернення: 12.11.2025).

13. Офіційний веб-сайт BBC News Україна. Втеча від війни чи свідомий виїзд. Як змінилася міграція з України і якими будуть її наслідки. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/articles/c93px84133jo> (дата звернення: 08.11.2025).

14. Ясінська Т. В. Розвиток людського капіталу як основа соціально-економічного відновлення України. *Фінанси України*. Київ, 2023. № 10. С. 111-121. DOI: <https://doi.org/10.32987/2617-8532-2022-2-88-98>

15. The official site of the Deloitte Ukraine. Human Capital Trends Report 2025. URL: <https://www.deloitte.com/ua/uk/about/press-room/human-capital-trends-2025.html> (дата звернення: 9.11.2025).

16. The official site of the European Commission. Reintegration of Returnees and Refugees in Croatia. URL: https://enlargement.ec.europa.eu/index_en?prefLang=uk (дата звернення: 12.11.2025).

17. The official site of the Government of the Republic of Croatia. Human Resources Development Programme 2007-2013. URL: <https://vlada.gov.hr/en> (дата звернення: 12.11.2025).

18. The official site of the Operational Data Portal. Ukraine Refugee Situation. URL: <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine> (дата звернення: 08.11.2025).

19. The official site of the UNDP Serbia. Programme for return of experts and diaspora engagement. URL: <https://www.undp.org/serbia/national-human-development-report> (дата звернення: 12.11.2025).

References

1. Antoniuk, V.P. and Zaloznova, Yu.S. (2023), *Liudskyi kapital rehioniv Ukrainy: problemy vidtvorennia v umovakh hibrydnoi ta povnomasshtabnoi viiny yak zahroza dlia povoyennoho vidnovlennia krainy* [Human capital of the regions of Ukraine: problems of reproduction in the conditions of hybrid and full-scale war as a threat to the post-war recovery of the country], Instytut ekonomiky promyslovosti NAN Ukrainy, Kyiv, Ukraine.
2. Biletskyi, O.V. (2023), "The use of human capital in wartime: a managerial aspect", *Ekonomika ta derzhava*, vol. 12, pp. 53-58. DOI: <https://doi.org/10.31558/2307-2318.2024.2.14>
3. Zachosova, N.V. (2023), "Fundamentals of the policy of preserving human capital in wartime and post-war times for the needs of economic recovery and growth", *Naukovyi visnyk Uzhhorods'koho natsional'noho universytetu. Serii: Ekonomika*, vol. 47, pp. 74-82. DOI: <https://doi.org/10.32680/2409-9260-2023-11-12-312-313-17-28>
4. Kibalnyk, L., Kravchenko, O. and Kushnirenko, D. (2024), "International approaches to human resource management: adaptation for Ukraine in the war and post-war period", *Ekonomika ta suspilstvo*, vol. 66. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-66-10>
5. Krasota, O.V. (2023), "Reintegration and social inclusion of veterans as a factor of human capital reproduction under macroeconomic instability", *Teoretychni ta prykladni pytannia ekonomiky*, vol. 2 (47), pp. 84-95. DOI: <https://doi.org/10.17721/tppe.2023.47.8>
6. Kruhlov, V.V. and Tereshchenko, D.A. (2023), "State policy of restoring human capital of Ukraine in the post-war period", *Osvitnya analityka Ukrayiny*, vol. 2, pp. 21-33. DOI: https://science.iea.gov.ua/wp-content/uploads/2023/07/2_Kruglov_Tereshchenko_223_2023_21-33.pdf
7. Libanova, E.M. (2023), "War and labor force: problems of refugee return and human capital recovery in Ukraine", *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika*, vol. 3 (49), pp. 95-106. DOI: <https://doi.org/10.15407/visn2025.04.038>

8. Nazarov, N.K. and Semenov, A.O. (2024), "Genesis of human capital concepts in economic theory", *Biznes Inform*, vol. 2, pp. 314-323. DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2024-2-314-323>

9. Novikova, O., Zaloznova, Yu. and Azmuk, N. (2022), "Recovery of Ukraine's human capital in the post-war period using the advantages of digitalization", *Zhurnal yevropeiskoi ekonomiky*, vol. 4 (83), pp. 407-427, available at: <https://jeej.wunu.edu.ua/index.php/ukjee/article/view/1619/1622>

10. Opendatabot (2025), "About 3 million Ukrainians have left and not returned since the start of the full-scale war", available at: <https://opendatabot.ua/analytics/ukrainians-emigration-trend-2025> (Accessed 12 November 2025).

11. The official site of the All-Ukrainian Mental Health Program "How Are You?" (2025), "Ukrainians experience stress and anxiety, but choose constructive coping strategies to respond to these conditions", available at: <https://howareu.com/news/ukraintsi-vidchuvaiut-stres-i-tryvohu-ale-obyraiut-konstruktyvni-kopinhovi-stratehii-reahuvannia-na-tsi-stany> (Accessed 8 November 2025).

12. The official site of the Cabinet of Ministers of Ukraine (2025), "The Government approved the decision launching the Ministry of Veterans Affairs program to provide veterans and their families with free psychological assistance", available at: <https://www.kmu.gov.ua/news/uriad-ukhvalyv-rishennia-iake-zapuskaie-prohramu-minveteraniv-iz-zabezpechennia-veteraniv-ta-ikhnikh-rodyn-bezoplatnoiu-psykholohichnoiu-dopomohoiu> (Accessed 12 November 2025).

13. The official site of the BBC News Ukraine (2025), "Escape from war or deliberate departure. How migration from Ukraine has changed and what will be its consequences", available at: <https://www.bbc.com/ukrainian/articles/c93px84133jo> (Accessed 8 November 2025).

14. Yasinska, T.V. (2023), "Development of human capital as the basis for the socio-economic recovery of Ukraine", *Finansy Ukrainy*, vol. 10, pp. 111-121. DOI: <https://doi.org/10.32987/2617-8532-2022-2-88-98>
15. The official site of the Deloitte Ukraine (2025), "Human Capital Trends Report 2025", available at: <https://www.deloitte.com/ua/uk/about/press-room/human-capital-trends-2025.html> (Accessed 9 November 2025).
16. The official site of the European Commission (2025), "Reintegration of returnees and refugees in Croatia", available at: https://enlargement.ec.europa.eu/index_en?prefLang=uk (Accessed 12 November 2025).
17. The official site of the Government of the Republic of Croatia (2025), "Human Resources Development Programme 2007-2013", available at: <https://vlada.gov.hr/en> (Accessed 12 November 2025).
18. The official site of the Operational Data Portal (2025), "Ukraine refugee situation", available at: <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine> (Accessed 8 November 2025).
19. The official site of the UNDP of Serbia (2025), "Programme for return of experts and diaspora engagement", available at: <https://www.undp.org/serbia/national-human-development-report> (Accessed 12 November 2025).

Стаття надійшла до редакції 15.11.2025 р.